



BOFIT Online

2003 • No. 8

Näkökulmia Venäjän talouteen
BOFIT-seminaari 22.5.2003

Suomen Pankki
Siirtymätalouksien tutkimuslaitos, BOFIT

Suomen Pankki
Siirtymätalouksien tutkimuslaitos, BOFIT

PL 160
00101 Helsinki
Puh: (09) 183 2268
Fax: (09) 183 2294
bofit@bof.fi
www.bof.fi/bofit

BOFIT Online
Päätoimittaja **Tuomas Komulainen**

ISSN 1456-811X (online)
27.5.2003

Helsinki 2003

Sisällys

Venäjä nopeassa kasvussa? päällikkö Pekka Sutela	4
Rahoitusmarkkinat ja yritysjärjestelyt ekonomisti Tuomas Komulainen	6
Venäjän rakennepolitiikan saavutukset ja haasteet ekonomisti Jouko Rautava	8
Venäjä ja talousintegraation ankkurit ekonomisti Vesa Korhonen	10
Venäjän maatalous 2000-luvulla – erityistarkastelussa viljan vientinäkömät ekonomisti Merja Tekoniemi	12
Väestökehityksen varjot ekonomisti Seija Lainela	14
Mitä tämä kaikki merkitsee Suomelle? päällikkö Pekka Sutela	16

Venäjä nopeassa kasvussa?

Venäjä on ollut jo neljä vuotta nopeassa, keskimäärin kuuden prosentin kasvussa. Kasvu on jatkuvasti ylittänyt useimpien ennustajien odotukset. Viime kuukausien merkit viittaavat kasvun nopeutumiseen sen parina viime vuonna nähdyn lievän hiipumisen sijasta. Useat, vaikka eivät kaikki, ennustajat ovat korjanneet tämän vuoden odotuksiaan ylöspäin, noin neljän prosentin tasolta viiteen prosenttiin tai jopa ylemmäs. Monivuotista nopeaa kasvua ei voi enää selittää palautumisena vuoden 1998 kriisistä. Onko Venäjä kestävästi nopeassa kasvussa?

Taloudelliset laskelmat antavat Venäjän potentiaaliseksi kasvuvauhdiksi 5-6 prosenttia vuodessa. Useimmat tutkijat arvelevat, että talouden tuotantorakenteen ja erityisesti ulkomaankaupan yksipuolinen rakenne, keskittynyt suurteollisuuden omistus, uuden yrittäjyyden vähäisyys, liiketoimiympäristön hankaluus, väestön supistuminen sekä pääomakannan, kansanterveyden, tutkimuksen ja muun perusrakenteen rapautuminen johtavat tosiasiallisen kasvun jäämiseen tätä alhaisemmaksi, ehkä 2-3 prosentin tasolle. Rahoitusjärjestelmä kanavoi vain vähän säästöjä kotimaisiksi investoinneiksi. Reaalipalkkojen nousu ei voi kauaa jatkua viime vuosien vauhtia. Jatkuva riippuvuus öljyn – ja muutaman muun keskeisen vientituotteen – maailmanmarkkinahinnasta johtaa kasvun epävakautteen, millä voi olla kielteisiä talouspoliittisia seurauksia. Jos kasvu jää vaatimattomaksi, yhteiskunnalle ei kerry monien vaikeiden pitkävaikutteisten ongelmien lieventämisen vaatimia voimavaroja.

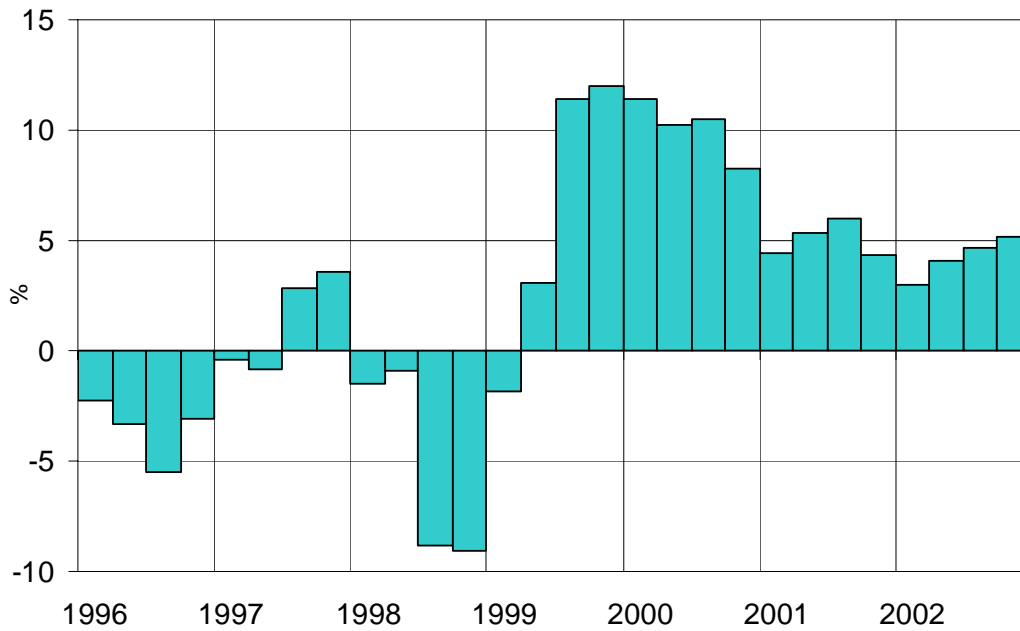
Mutta tutkijoiden kanta voi myös olla väärä. On merkillepantavaa, että viennistä riippuvainen Venäjä on kasvanut rajusti maailmantaloutta nopeammin. Runsaat luonnonvarat monesti johtavat kansakunnat köyhyyteen, mutta niiden järkevä hyödyntäminenkin on mahdollista. Venäjän kaltainen duaalitalous – jossa yhdistyvät maailmantalouteen yhdentynyt luonnonvarasektori ja suojeltu, työpaikkoja tarjoava matalan tuottavuuden sektori – voi olla kasvukykyinen. Intia ja Meksiko ovat esimerkkejä tästä. Lainsäädäntö on kohentunut rajusti, ja eräät tutkimukset viittaavat myös käytännön liiketoimiympäristön parantumiseen. Pienyritysten vähäinen määrä alkoi vihdoin kasvaa viime vuonna. Samalla pankkien luotonanto kasvoi, ehkä liiankin nopeasti. Kuluvan alkuvuoden luvut investointien nopeutuvasta kasvusta ovat lupaavia. Kulutuksen kasvu on edelleen vahvaa. On kuitenkin uskallettu vetää pitkän aikavälin johtopäätöksiä muutaman viime kuukauden tilastoluvuista, varsinkin kun niihin liittyy monia ongelmia.

Niin riippuvainen kuin Venäjä onkin muutamasta vientituotteestaan, viime vuosien kasvu ei ole ollut viennin vetämää. Se on perustunut ennen kaikkea reaalityulojen ja kulutuksen kasvuun, jota vahva vaihtotase on vauhdittanut sekä yritysten kannattavuuden että verotulojen kautta. On kyseenalaista, kuinka nopeana tulojen kasvu voi jatkua. Taustalla on myös venäläisten yksityistettyjen yritysten sopeutuminen markkinatalouteen, tasapainoinen raha- ja finanssipolitiikka ja poliittinen ennustettavuus. Näissä kasvun tekijöissä ei ole odotettavissa muutosta. Inflaatio on korkeanpuoleinen, mutta ei este kasvulle. Valuuttakurssi tulee edelleen vahvistumaan, mutta hintakilpailukyky on edelleen riittävä. Venäjä ei ole esimerkki Hollannin taudista, jossa runsaat luonnonvarojen vientitulot vetävät valuutan niin vahvaksi, että muu tuotanto menettää kilpailukykynsä. Venäjän ongelmat ovat syvemmillä, reaalisessa kilpailukyvyssä. Valuuttavaranto ja budjetti on vahvoja, ja maan luottokelpoisuus kohentuu. Venäläiset investoinnit ulkomaille – ns. valuuttapako – lienee supistunut. Uutta vuoden 1998 kaltaista kriisiä ei ole odotettavissa. Maa kestäisi pitkähkön ajan hyvinkin alhaista öljyn hintaa. Sellaista ei liene odotettavissa.

Presidentti Putin on toistuvasti sanonut, että Venäjä ”tarvitsee” 6-8 prosentin pitkän ajan kasvun ottaakseen kiinni Portugalin, köyhimmän EU:n nykyisistä jäsenvaltioista. Pitkät varsin nopean kasvun kaudet ovat kuitenkin kansainvälisesti harvinaisia, eikä nopeaa kasvua saada aikaan presidentin ukaaseilla. Yksi Venäjän vahvuuksista on ollut kyky välttää latinalaisamerikkalaistyylistä kansan väliittömään vaurastuttamiseen tähtäävää populistista talouspolitiikkaa. Painetta on ollut enemmän valti-
on supistamiseen kuin uusien vastuiden antamiseen sille. Vaikka vaaleja on tulossa, uudistukset jatkuvat, ehkä hidastuneina. Monet tarvittavat uudistukset ovatkin hankalia niin teknisesti kuin sosiaalisesti.

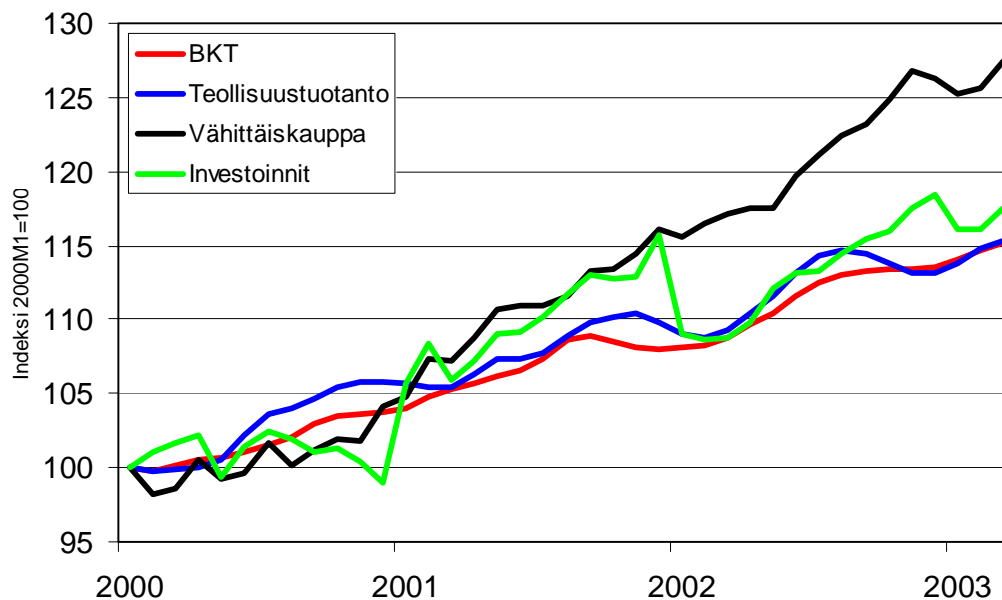
Onko Venäjä kestävästi nopeassa kasvussa? Niin kuin lähes aina, todisteet ovat ristiriitaisia. Ehkä tärkeintä on, ettei kriisiä ole odotettavissa. Venäjä tulee kasvamaan, mahdollisesti nopeammin kuin yleisesti uskotaan. Joitain indikaattoreita kannattaa tarkkailla. Onko pienyritysten lukumäärä todella kasvussa? Nouseeko kotimainen investointiaste? Löytyykö uusia teollisia tai palveluiden vientituotteita? Kykenevätkö pankit hallitsemaan luotonantonsa kasvun? Rohkeneeko Venäjä hyödyntää WTO-jäsenyyden mahdollisuudet?

Venäjän bruttokansantuote 1996-2002,
- vuosimuutos vuosineljänneksittäin (%)



Lähde: Goskomstat

Venäjän taloudellisen kehityksen kuvaaja,
- työpäiväkorjatut ja kausipuhdistetut indeksit, 2000M1=100



Lähde: Talusministeriö

Rahoitusmarkkinat ja yritysjärjestelyt

Venäjän taloutta analysoitaessa on aina ollut syytä muistaa maan rahoitusjärjestelmän pienuus. Venäläiset yritykset ovatkin rahoittaneet investointinsa lähes kokonaan kassavirralla, eivätkä kotimaiset ja ulkomaiset säästöt ole välittyneet maan niin kipeästi kaipaamiin investointeihin. Nyt tämä talouskasvun este on väistymässä.

Ensinnäkin yritysten joukkovelkakirjamarkkinat kasvavat nopeasti. Vuonna 2002 ja tämän vuoden ensimmäisenä neljänä kuukautena venäläiset yritykset ovat laskeneet liikkeelle yhteensä n. 6,5 mrd. dollarin edestä eurobond -velkakirjoja ja 2 mrd. dollarin arvosta ruplamääräisiä velkakirjoja. Yhteensä noin 20 yritystä on näin kerännyt pääomia investointiensa rahoittamiseen (taulukko 1). Esimerkiksi Gazprom laski liikkeelle 1,75 mrd. dollarin eurobond lainan helmikuussa ja timanttijätti Alrosa 500 milj. dollarin lainan maaliskuussa. Yhteensä ulkomaisten lainojen osuus oli viime vuonna noin kolmasosa (n. 10 mrd. USD eli 3,6 % BKT:stä) koko rahoitusjärjestelmän pääomien välityksestä. Varsinkin suuryrityksille markkinat ovat merkittävä pääomien hankkimismuoto, ja näin venäläiset pankit joutuvat luottottamaan entistä enemmän pienempiä yrityksiä ja yksityisasiakkaita.

Myös pankkisektori on kasvanut. Vuoden 2000 alusta lainakanta on kasvanut dollarimääräisenä 220 %:a ja talletukset 160 %:a. Lisäksi monet venäläiset pankit ovat tällä hetkellä varsin voitollisia, ja hoitamattomat lainatkin ovat vain 10 % lainakannasta. Kasvusta huolimatta Venäjän pankkisektori on kuitenkin suhteellisen pieni. Sen kokonaisvarat ovat n. 130 mrd. dollaria eli 35 % BKT:stä ja kokonaissaatavat yksityissektorilta vain 17 % BKT:stä. Vaikka eräät pankkisektoria koskevat uudistukset ovat viimeaikoina edenneet, monet uudistukset ovat edelleen kesken. Talletussuojan olisi määrä astua täysimääräisesti voimaan vuonna 2007. Kuitenkaan kriteereistä, joilla pankit talletussuojaan valitaan, ei ole vielä lopullisesti päätetty. Erityisesti minimipääoman nostaminen viiteen miljoonaan euroon olisi tarpeen, jotta nykyinen 1300 pankin kenttä supistuisi ja tervehtyisi.

Myös Venäjän osakemarkkinat ovat kehittyneet suotuisasti. RTS -indeksi kävi tämän vuoden huhtikuussa jo korkeimmalla tasolla sitten syksyn 1997 (kuva 1). Venäläisyriyten markkina-arvo on nyt yhteensä n. 125 mrd. dollaria eli 33 % BKT:stä. Venäjällä osakemarkkinoiden ehkä suurin merkitys on yrityksen arvon määräytymisessä. Osakkeiden viimeaikainen kallistuminen on avittanut myös yritysjärjestelyjä erityisesti öljysektorilla.

Helmikuussa brittiläinen BP ja venäläiset osapuolet sopivat uuden yrityksen perustamisesta. Uuteen yritykseen siirtyvät mm. TNK öljy-yhtiö ja BP:n omistusosuus Sidanko öljy-yhtiössä. BP maksaa järjestelystä n. 6,75 mrd. dollaria, mikä on suurin yksittäinen investointi Venäjälle tai mihinkään siirtymätalousmaahan. BP:n on määrä vastata uuden yrityksen johtamisesta, ja näin järjestely tuo Venäjälle kansainvälistä osaamista sekä mahdollisuuksia tehdä investointeja uusille öljykentille. Huhtikuussa puolestaan venäläiset öljy-yhtiöt Yukos ja Sibneft sopivat yhdistymisestä. Yritysjärjestelyllä on tarkoitus luoda paremmat mahdollisuudet laajentua ja investoida sekä Venäjällä että ulkomailla. Yhdistetty yritys YukosSibneft on tuotannoltaan neljänneksi ja reserveiltään maailman suurin yksityinen öljy-yritys. Yritysjärjestelyt ja ulkomaiset sijoitukset tulevat todennäköisesti jatkumaan. Ulkomaiset yritykset voivatkin muodostaa uudistuksia kannattavan intressiryhmän, mikä entisestään tukisi uudistusten jatkumista.

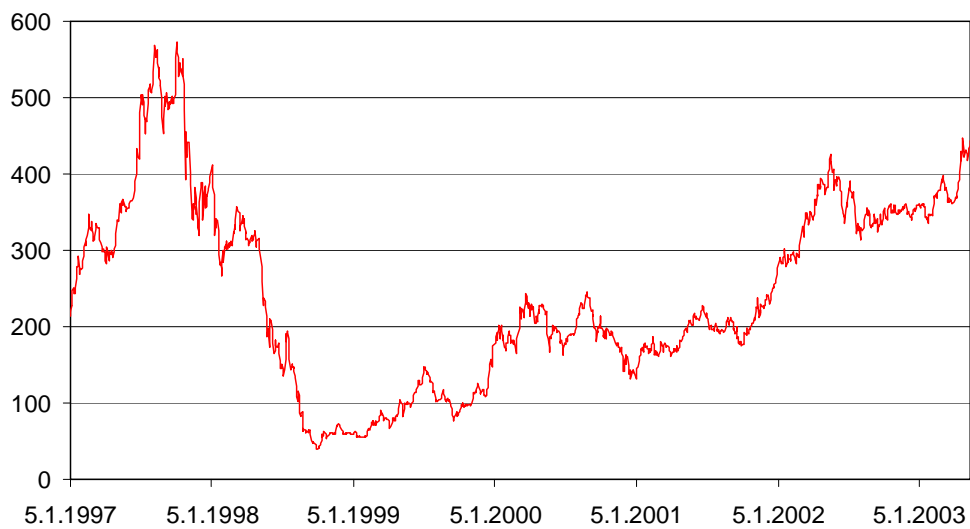
Venäjän rahoitusmarkkinat tuskin kehittyvät jatkossakaan ongelmitta. Nyt öljy-yritys Surgutneftegaz:in johtoa epäillään aikeista siirtää yrityksen itse omistamat osakkeet (n. 40 %:a osakkeista) piiloon yrityksen muilta omistajilta. Venäjällä yritysten johto usein omistaakin enemmistön yrityksessä, mikä on aina syytä ottaa huomioon Venäjälle sijoitettaessa. Viime vuosina Venäjällä on kuitenkin tapahtunut paljon positiivista sijoittajien kannalta. Monissa suuryrityksissä on siirrytty kansainväliseen kirjanpitokäytäntöön, osakkeenomistajille jaetaan merkittäviä osinkoja, piensijoittajat ovat saaneet edustajiaan yritysten hallituksiin jne. Eli monien suuryritysten johto ja omistajat ovat alkaneet tavoittelemaan myös yrityksen arvon kohottamista.

Yritysten eurobond-velkakirjat, v. 1998 jälkeen

Yritys	Aika	Koko
Rosbank	7 / 2000	130m USD
MosNarBank	6 / 2001	100m USD
Rosneft	11 / 2001	150m USD
Gazprombank	12 / 2001	200m + 100m euro
MTS	12 / 2001	300m USD
Sibneft	1 / 2002	400m + 500m USD
MMK	2 / 2002	100m euro
Vimpelcom	4 / 2002	250m USD
Gazprom	4 / 2002	500m + 700m + 1,75b USD
TNK	11 / 2002	400m USD
Alfa Bank	11 / 2002	175m USD
Lukoil	11 / 2002	350m USD
MDMBank	12 / 2002	125m USD
AFK Sistema	4 / 2003	100m+350m USD
Alrosa	5 / 2003	500m USD
Wimm-Bill-Dann	5 / 2003	150m USD

Lähde: Troika Dialog

Pörssikurssit, RTS-indeksi 1.1.1997-15.5.2003



Lähde: RTS

Venäjän rakennepolitiikan saavutukset ja haasteet

Presidentti Jeltsinin hallintokaudella tapahtunut hintojen, yrittäjyyden ja ulkomaankaupan vapauttaminen sekä yksityistäminen muuttivat ratkaisevasti Venäjän taloutta, mutta instituutioiden osalta markkinatalousuudistukset etenivät toivottoman hitaasti. Presidentti Putinin valtaantulon myötä rakenneuudistuksiin on jälleen kiinnitetty kaivattua huomiota. Uusi hallinto muotoili nopeasti rakennepoliittisen uudistusohjelman, jota on monin osin toteutettu määrätietoistemmin kuin alkuun uskottiin. Viimeisen kolmen vuoden kuluessa verojärjestelmää on yksinkertaistettu, uudistettu yrityslakeja ja –hallintoa, luotu edellytyksiä terveemmälle yritystoiminnalle muuttamalla konkurssilainsäädäntöä, selvennetty työmarkkinoiden tilannetta uudella työsopimuslailla, helpotettu ulkomaankauppaa tulliuudistuksin ja valuutansäännösteilyä liberalisoimalla sekä parannettu oikeusjärjestelmän toimivuutta. Uudistuspolitiikan rohkeutta kuvaa ehkä parhaiten yksityisen maanomistusoikeuden hyväksyminen.

Putinin kauden rakennepolitiikan saavutukset ovat kiistattomat, mutta vaikuttava on myös jäljellä olevien haasteiden määrä. Ensinnäkin uudistusten toimeenpano on ollut ja tulee olemaan vaikea ja hidas prosessi. Toiseksi hallituksen pöydällä oleva keskeneräisten rakennepoliittisten asioiden lista on pitkä. Pankkireformi, eläkeuudistus, asumis- ja kunnallispalvelujen tariffiuudistus, luonnollisten monopolien (Gazprom, UES, rautatiet) toimintojen uudelleenjärjestelyt ja kansainvälisen kirjanpitostandardin käyttöönotto ovat näkyvimmin esillä olleita hankkeita. Julkisen sektorin reformeissa huomio kiinnittyy yhtäältä liittovaltion ja alueiden välisten taloussuhteiden selventämiseen sekä ylipäättään julkisen sektorin taloudenpidon tehostamiseen ja toisaalta liiallisen byrokratian aiheuttamiin ongelmiin.

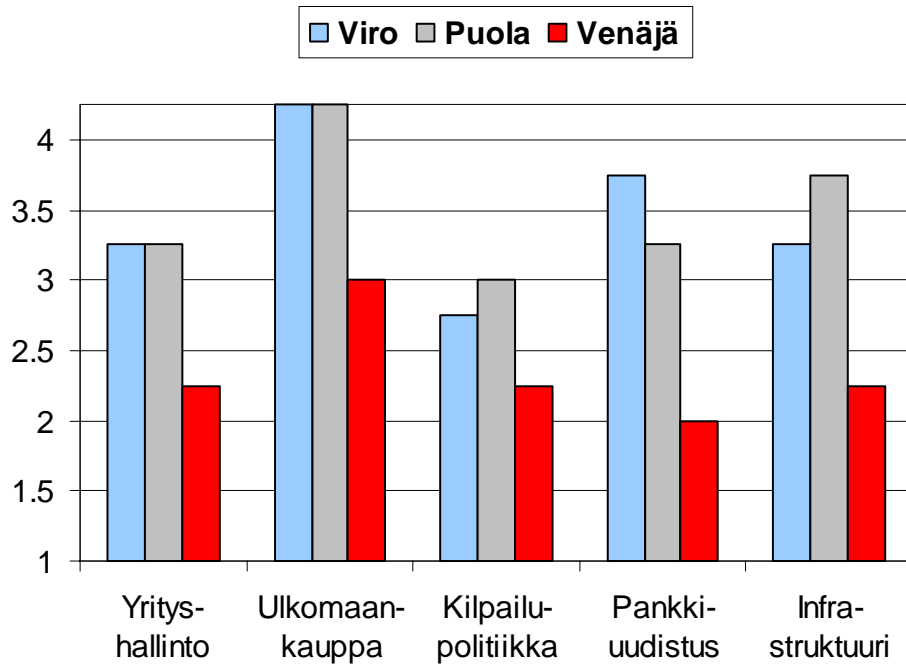
Mittavista uudistushankkeista huolimatta Venäjä on edelleen huomattavasti jäljessä EU-kandidaattimaista. EBRD:n rakenneuudistusten edistymistä kuvaavilla indikaattoreilla mitaten Venäjä on monilta osin vielä kaukana tavoitetasosta (kuviossa pistemäärä 4,25 vastaa tavoitetasoa). Lisäksi Venäjän tuotantorakenne on tunnetusti yksipuolinen, mitä korostaa omistuksen jyrkkä keskittyminen ja kehittymätön pk-sektori. Tämän vuoksi pk-sektorin vahvistamiseen tähtäävät uudistushankkeet ovat toimintaympäristön muutoksen kannalta oleellisia.

Pienyritysten byrokratiataakan vähentämiseksi on hyväksytty byrokratiatalkoiksi nimetty lakipaketti, joka pitää sisällään viranomaisten yrityksiin kohdistamia tarkastuksia säätelevän lain (voimaan elokuussa 2001), lain yritystoiminnan lisensoinnista (helmikuu 2002) ja rekisteröinnistä (heinäkuu 2002) sekä tuotesertifiointia koskevan lain (tammikuu 2003). Lakipaketin tavoitteena on järjestelmän yksinkertaistaminen, hallinnollisten kustannusten leikkaaminen sekä viranomaismielivallan ja korruption vähentäminen. Lisäksi elokuussa 2002 tuli voimaan verokoodeksin muutos, jolla yksinkertaistettiin pienyritysten verotusta.

Yrityskyselyjen mukaan byrokratiatalkoiden tulokset ovat osin rohkaisevia. Vaikka yritysten byrokratiataakan ja siitä johtuvien kustannusten osalta tavoitetaso on kaukana tämänhetkisestä tasosta, tehdyt lakimuutokset ovat yritysten mukaan vaikuttaneet positiivisesti toimintaympäristöön. Viranomaisten yrityksissä suorittamien tarkastusten ja toimilupanomusten määrän raportoidaan vähentyneen, joskin yritykset yhä kohtaavat uuden lainsäädännön kanssa ristiriidassa olevia tarkastuksia ja tarkastusmaksut ovat usein virallisia maksuja suuremmat. Myönteisenä piirteenä kyselyistä nousee esiin se, että nykyään pk-yritykset näkevät jo kiristyneen kilpailun viranomaisia tärkeämmäksi toimintaa hankaloittavaksi asiaksi.

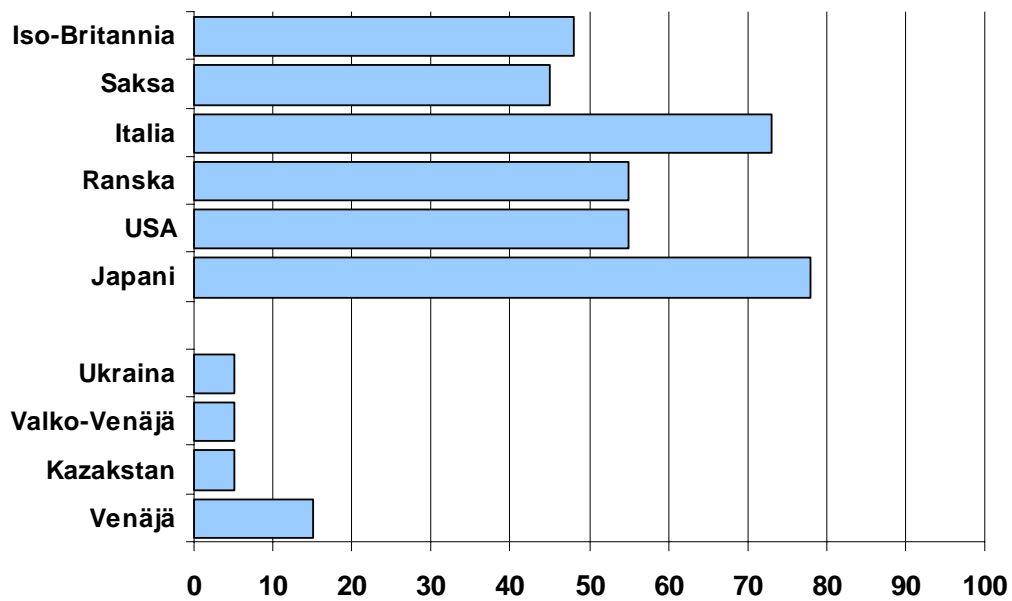
Alueelliset erot toimintaympäristön paranemisessa ovat kuitenkin huomattavat ja silmiinpistävä on, että suurten yritysten dominoimilla alueilla edistys on ollut heikkoa. Tämä korostaa tarvetta rajoittaa suuryritysten taloudellista valtaa ja kehittää kilpailulainsäädäntöä samaan aikaan, kun pienyritysten toimintaedellytyksiä parannetaan byrokratiataakan vähentämällä. Jotta paine rakenneuudistusten määrätietoiseen ja kattavaan läpivientiin säilyisi riittävänä, Venäjän on syytä lisätä talouden avoimuutta ja jatkaa sen liberalisointia WTO:n pelisääntöjen edellyttämällä tavalla siinäkin tapauksessa, että se synnyttäisi ongelmia lyhyellä aikavälillä.

Rakenneuudistusten eteneminen Virossa, Puolassa ja Venäjällä, tilanne 2002



Lähde: EBRD

PK-sektorin osuus työvoimasta, %



Lähde: Euromoney, OECD, Goskomstat

Venäjä ja talousintegraation ankkurit

Runas vuosikymmen Venäjän taloudellisen siirtymän alkamisesta on kulunut, mutta Venäjä on edelleen vain löyhästi ankkuroitunut muun maailman talousintegraatiojärjestelyihin - toisin kuin useimmat muut entiset SEV-maat ja eräät Neuvostoliiton puitteista itsenäistyneet maat. Venäjällä ei ole ollut vaikeuksia kiinnostua mm. talousintegraatiojärjestelyistä sellaisen poliittisen ja psykologisen vireen pohjalta, että pyrkiminen mukaan integraatioon näyttää mielekkäältä, jos voi saada vaikutusvaltaa ja välttää jäämästä ulos niistä piireistä, joihin jo melkein kaikki muut tärkeät maat osallistuvat. Venäjän muu motivoituminen on ollut ohutta ja ristiriitaista.

Kauppapolitiikan perinteiden tapaan Venäjällä on katseltu talousintegraatiojärjestelyjä paljolti omien *vientituotteiden* markkinoillepääsyn kannalta. Tämä ei kuitenkaan ole antanut Venäjälle paljoakaan kannustimia integroitumiseen, vaikka Venäjän vienti on kasvanut ja se on merkittävää (viennin osuus BKT:sta on yli kolmannes). Vientitulojen kasvu viime vuosina on johtunut energian ja metallien maailmanmarkkinahinnan nousun ohella lähinnä öljyn ja muutamien muiden perushyödykkeiden (eräiden metallien sekä peruskemian ja metsän tuotteiden) vientimäärien kasvusta ja aseviennin lisäyksestä (kuva 1, seuraava sivu) eikä vienti ole liiemmin monipuolistunut verrattuna Neuvostoliiton länsivientiin. Sitä hallitsevat yhä energia ja metallit, joiden pääsy keskeisten ostajamaiden markkinoille on ilman uusia kauppasopimuksiakin varsin hyvä (tuontitullit ovat matalia) tai ehkäisty joissakin ostajamaissa sellaisilla rajoituksilla, joita tarjolla olevat integraatiojärjestelyt tuskin poistaisivat.

Toisaalta talousintegraation nähdään usein lisäävän *tuonnin* uhkaa. Tämä näky puolestaan on saanut Venäjällä varsin paljon kannatusta. Monen alan on helppo väittää puolustavansa kotimaista tuotantoa ja työllisyyttä tuonnilta, joka on varsin monipuolista ja kooltaan noin neljännes Venäjän BKT:sta.

Tuoreempaa talousintegraatioon liittyvää perinnettä edustaa se ajatus, että talousintegraatiosopimukset voivat *uudistuksia ja talouden avautumista* edesauttaessaan tuottaa tuntuvia hyötyjä. Tämän ymmärtäminen ja tunnustaminen Venäjällä on edennyt hitaasti. Ajatuksen leviäminen Venäjän federaation keskushallinnossa toimivan, talousintegraatiopolitiikkaa hoitavan suppean piirin ulkopuolelle tuntuu juuttuvan jatkuvasti federatiivisten, alueellisten ja paikallisten intressiryhmien vastustukseen, kun ne haluavat vaalia olojen muuttumattomuuden antamaa turvaa tai suojella omia etujaan.

1990-luvulla Venäjän ja Kansainvälisen valuuttarahaston IMF:n tekemät talousohjelmat aika ajoin ankkuroivat paitsi Venäjän talouspolitiikkaa myös erinäisiä uudistuksia. Nykyään Venäjällä ei ole näitä määräämisiä talousohjelmia, kun se ei enää kaipaa valtion budjetin erityisrahoitusta. Sen sijaan Venäjä on kehitellyt pysyviä talousintegraatiojärjestelyjä muun maailman kanssa viimeisen vuosikymmenen ajan, mutta em. intressiristiriitojen ja resurssipuutteiden vuoksi ne ovat edistyneet hitaasti.

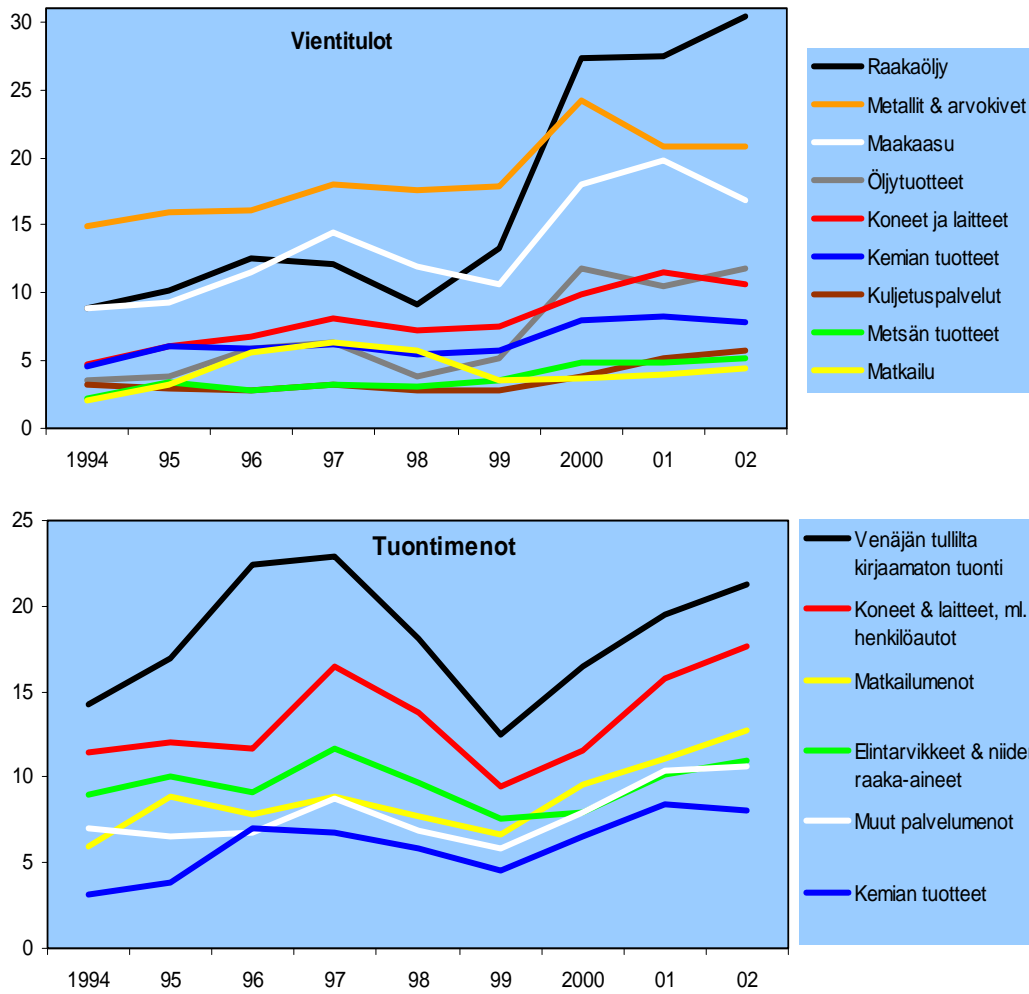
Neuvottelut Venäjän liittymiseksi Maailman kauppajärjestön *WTO:n* jäseneksi ovat edelleen työn alla laajalla asiarintamalla. Jäsenyys on nykyarvioiden valossa lykkääntymässä tulevan joulukuun parlamenttivaalien ja ensi vuoden kevään presidentinvaalien jälkeen. *WTO:n* Dohankauppaneuvottelukierros voi lykätä jäsenyyttä parilla vuodella, vaikka EU ja Venäjä pääsisivät pian sopuun neuvottelujen polttopisteeseen nousseesta venäläisen maakaasun kotimaan hinnan sääntelystä. Merkkejä ei ole siitä, että Venäjä vedettäisiin nopeasti mukaan *WTO:n* jäseneksi joillakin poliittisilla perusteilla tai kaupallisten intressien pohjalta, kun Venäjä ei tässä vaiheessa muodosta Ruotsia isompaa markkina-alueetta (kuva 2).

Venäjä ja *EU* (jonka osuus Venäjän ulkomaankaupasta on vajaat 40 % ja *EU:n* ensi vuoden laajentumiskierroksen jälkeen lähes puolet) ovat periaatteessa hahmottaneet keskinäisten taloussuhteidensa päämääräksi eurooppalaisen talousalueen, joka joskus voisi olemassaolevan *ETA*-alueen tapaan kattaa liikkumisen neljä vapautta (tavarat, palvelut, pääoman ja työvoiman). Prosessi on aluillaan ja sen ensivaihe on painottumassa joidenkin alojen säännösten harmonisointiin *EU:n* *acquis'n* pohjalta. Konsepti ja alat on tarkoitus selvittää tämän vuoden syksyyn mennessä. Samalla painiskellaan *EU:n* ja Venäjän kumppanuus- ja yhteistyösopimuksen (*PCA*) toimeenpanopuutteiden kanssa.

Venäjä ja muut *IVY-maat* (joiden osuus Venäjän ulkomaankaupasta on vajaa viidennes) ovat hahmotelleet useita talousintegraation ympyröitä. Hankkeiden konseptit ja toteutus ovat kuitenkin hajallaan. Tämä koskee niin *IVY*-maiden keskinäisiä ”vapaakauppasopimuksia” ja tulliliittohanketta kuin Euraasian talousyhteisöä ja *IVY*-maiden yhtenäistä talousaluetta, jotka periaatteessa tähtäilevät em. neljään vapauteen. Valko-Venäjän kanssa integroitumissuunitelmat ovat pidemmällä.

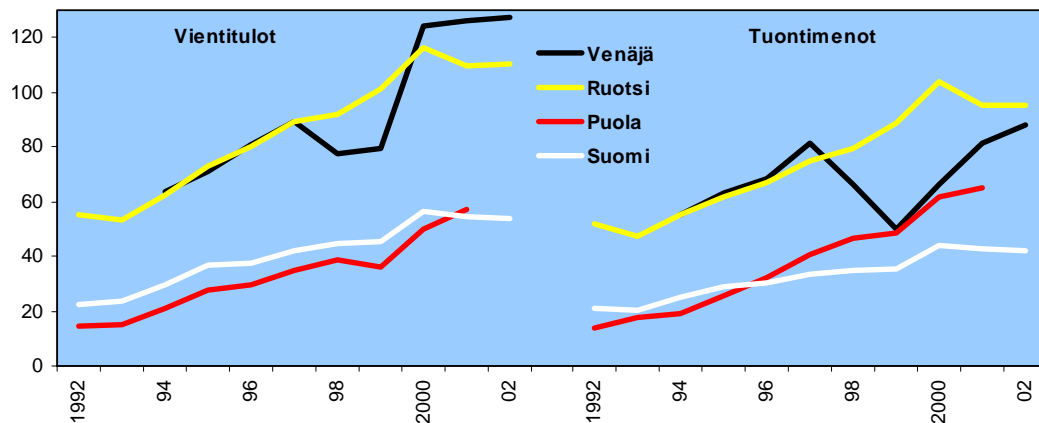
Venäjällä ei ole uskottavaa ulkoista ankkuria talousuudistustensa tueksi.

Venäjän vientitulojen ja tuontimenojen suurimmat erät, miljardia euroa



Lähde: Goskomstat, Venäjän tulli, Venäjän keskuspankki

Venäjän ja eräiden Itämeren maiden tavara- ja palveluvienti ja -tuonti, miljardia euroa



Lähde: Kansalliset keskuspankit, International Financial Statistics

Venäjän maatalous 2000-luvulla – erityistarkastelussa viljan vientinäkyvät

Venäjän maatalous kääntyi 1990-luvun vaikeiden vuosien jälkeen nopeaan kasvuun aivan vuosikymmenen lopulla. Maataloustuotanto ja maatalouden pääomainvestoinnit kasvoivat vuosina 2000 – 2002 keskimäärin noin 6 %. Kasvun taustalla olivat mm. yleisen talouskehityksen piristyminen ja maan kilpailukyvyyn parantuminen, hyvät sääolosuhteet, viljelyalan supistumisen lakkaaminen ja tuottavuuden kääntymisen lievä nousuun.

Vuonna 2002 elintarvikkeiden ja maatalouden raaka-aineiden osuus koko Venäjän viennistä oli vain alle 3 %, kun saman ryhmän osuus Venäjän tuonnista oli noin neljännes. Maailman mitta-kaavassa Venäjä ei viime vuosina ole ollut kovin merkittävä toimija maatalouden alalla. Vuosina 1992 – 2001 Venäjän osuus maailman maataloustuotteiden viennistä oli lähes mitätön ja tuonnissa osuus oli muutaman prosentin luokkaa – joskin joidenkin yksittäisten tuotteiden kuten lihan tuontiosuus oli merkittävä. Satovuonna 2001/2002 Venäjä siirtyi viljan nettotuojasta nettoviejäksi ja Venäjän osuus maailman viljan viennistä nousi tyhjästä lähes 11 prosenttiin. Viljan vienti kuusinkertaistui yli 10 miljoonaan tonniin. Tämän mahdollisti mm. suotuisista sääoloista johtunut hyvä sato sekä suurten viljanvientimaiden – USA:n, Australian ja Kanadan – viljan viennin supistuminen. Mutta voiko Venäjä jatkossa säilyttää asemansa viljanviejänä tai vahvistaa sitä?

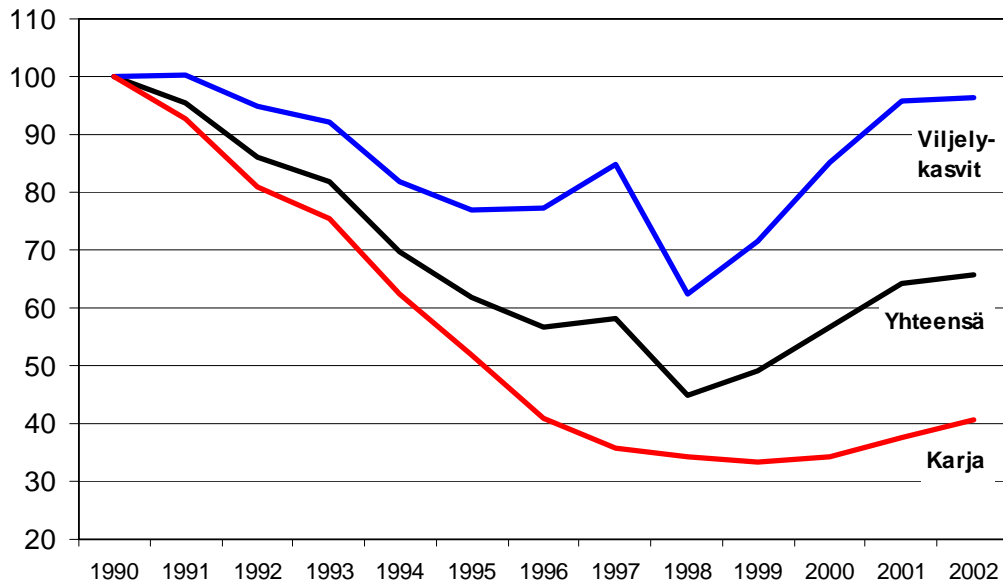
USA:n maatalousministeriön arvioiden mukaan sekä Venäjä että Ukraina voisivat kaksinkertaistaa viljanvientinsä vuoteen 2011 mennessä, mikäli maat panostaisivat uudistusten läpiviemiseen maataloudessa. Lähtökohdat nimenomaan viljan viljelylle ovat Euroopan puoleisella Venäjällä pääosin suotuisat. Venäjällä on runsaasti maatalousmaata, joka on erityisen viljavaa mustan mullan vyöhykkeellä. Tuotantokustannukset ovat ainakin toistaiseksi alhaiset, kun sekä työvoima että tuotantopanokset – etenkin polttoaineet – ovat halpoja.

Vahvuuksien lisäksi Venäjän maataloudella on huomattava määrä heikkouksia, joista yksi suurimpia on rakennemuutosten hitaus. Vaikka tappiollisten tilojen osuus on laskenut, se oli vuoden 2002 lopulla vielä lähes 60 prosenttia. Maataloudessa on liikaa työntekijöitä, joiden työpanos on alhainen. Tilojen keinotekoinen ylläpitäminen sitoo varoja tuottavammalta toiminnalta ja mahdollistaa heikon neuvostoaikaisen työmoraaalin jatkumisen. Vanha kone- ja laitekanta ei edistä tehokasta tuotantoa ja investointitarpeet ovat valtavat. Alueiden järkevää erikoistumista haittaa vallalla oleva omavaraisuusajattelu, jonka mukaisesti alue pyrkii tuottamaan lähes kaikki tarvitsemansa maataloustuotteet itse. Maataloustuotteiden ja -maan markkinat eivät myöskään ole riittävän kehittyneet välittämään ajantasaista informaatiota potentiaalisille ostajille ja myyjille. Yleisemmin talouteen liittyviä ongelmia ovat infrastruktuuriin liittyvät puutteet ja rahoitusmarkkinoiden kehittymättömyys.

Venäjän maatalouden kehittämissuunnitelmassa ei riittävän selkeästi tuoda esille maan tavoitteita maataloustuotteiden viennin osalta. Venäjän olisi kuitenkin tärkeää määrittellä pyrkiikö se maatalouden nettovientimaaksi ja jos näin on, mihin se keskittyy. Oikeansuuntaisten uudistusten toteuttaminen sekä koko taloudessa että maataloudessa luo pohjan tuotannon tehostamiselle ja sen painopisteen siirtämiselle valittuihin maatalouden sektoreihin. Venäjän WTO-jäsenyys on tässä valossa nähtävä suurena mahdollisuutena integroitua maailmantalouteen. Koulutuksella ja uuden teknologian käyttöönotolla edistetään samoja tavoitteita. Venäjällä 2000-luvulla yleistynyt suurten, usein muilla aloilla kuin maataloudessa toimivien yritysten investoiminen maatalouden tuotantoketjuun alusta loppuun, saattaa jatkuessaan antaa Venäjälle tilaisuuden nauttia suurtuotannon eduista. Toisaalta maatalous keskittyy näin yhä harvempien omistukseen.

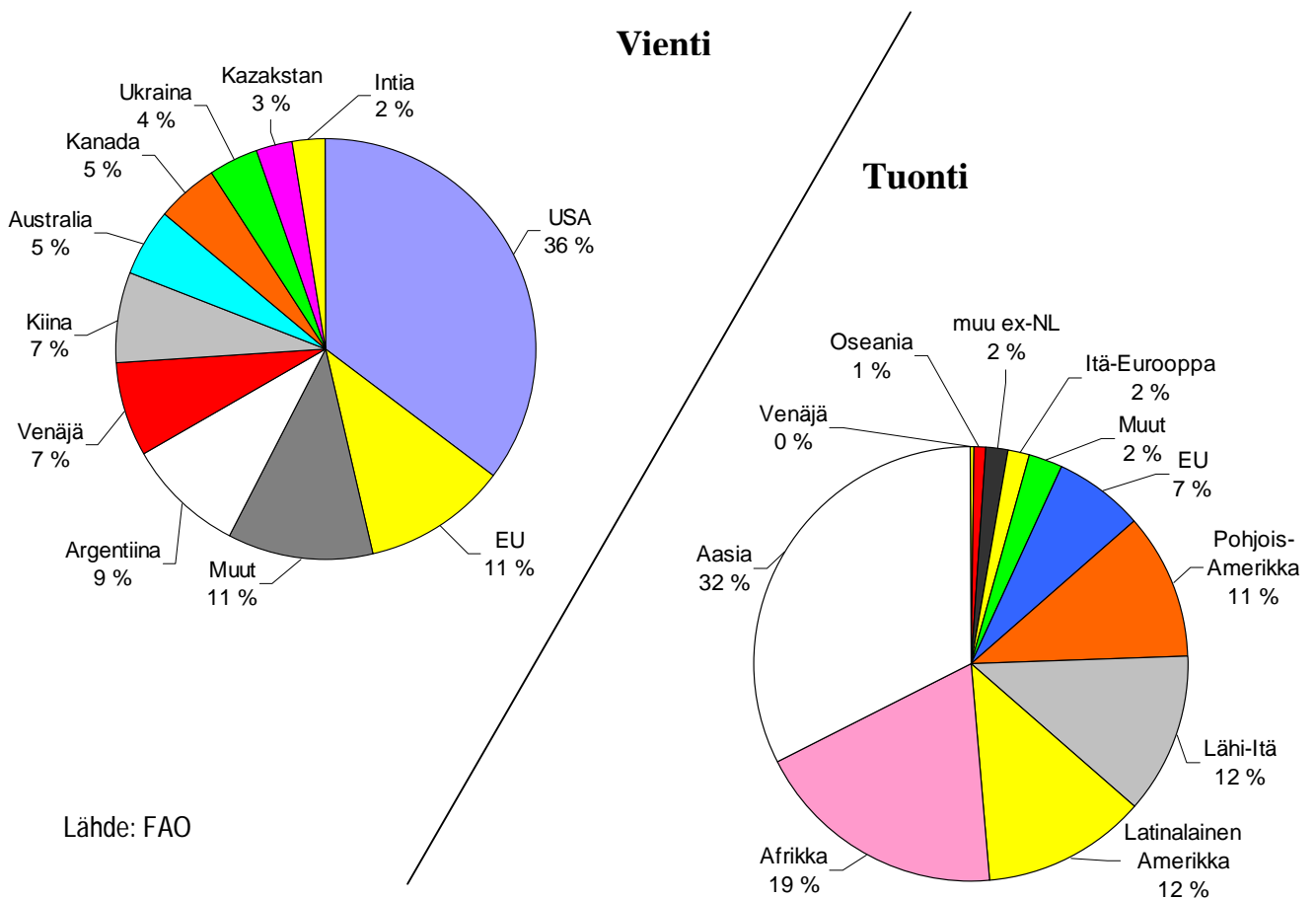
Ehkä suurimmat uhat Venäjää viljanviejänä ajateltaessa liittyvät kilpailun kiristymiseen ja jo mainittuun infrastruktuuriin eli satamien ja rautateiden kapasiteettiin. Kun tarjontaa maailmanmarkkinoilla on runsaasti, tulee eteen mm. kysymys viljan laadusta. Venäläinen vilja ei käytössä ole yhtä monipuolinen kuin esim. amerikkalainen vastineensa, millä on merkitystä sekä viljasta saatavaa hintaa että kysynnän laajuutta ajatellen. Vientiä saattavat haitata myös joidenkin maiden tai maaryhmittymien ylläpitämät tuontirajoitukset, josta EU:n asettamat viljan tuontirajoitukset ovat esimerkkinä. Mikäli Venäjä haluaa maatalouden toimivan tehokkaasti ja tuottavan maalle valuuttatuloja, se vaatii huomattavaa panostusta sekä erityisiä toimenpiteitä myös uudistusten jälki-seurausten eli mm. työttömyyden kasvun hoitamiseksi ja maaseudun kehittämiseksi.

Venäjän maataloustuotannon kehitys vuosina 1990-2002



Lähde: IMF, Goskomstat

Maailman viljan viejät ja tuojat
(pl. riisi, satovuosi 2002/2003, tilanne 10.4.03)



Lähde: FAO

Väestökehityksen varjot

Väestökehityksestä on tullut merkittävä Venäjän talouden näkymiä synkentävä tekijä. Viimeisten runsaan kymmenen vuoden aikana Venäjän väestötilanne on useissa suhteissa huonontunut tavalla, jolla ei juurikaan ole vertaista kehittyneiden maiden rauhanajan historiassa. Ongelma kiteytyy alentuneeseen syntyvyyteen ja poikkeuksellisen suureen kuolleisuuteen, jotka ovat johtaneet väkiluvun vähenemiseen. Kehityksen taustalla ovat Neuvostoliiton ajalta juontuvat ongelmat sekä 1990-luvulla alkanut yhteiskunnallinen murros, mm. elintason lasku ja taloudellisten ja sosiaalisten erojen kasvu eri väestöosien ja Venäjän eri alueiden välillä. Heikentynyt ja painotuksiltaan vanhentunut terveydenhuoltojärjestelmä ei ole pystynyt tilannetta auttamaan.

Venäjän väestö oli suurimmillaan vuonna 1992, jolloin se oli 148 miljoonaa. Tämän jälkeen kuolleisuus on joka vuosi ylittänyt syntyvyyden. Maahanmuutto muista entisistä Neuvostoliiton tasavalloista on jonkin verran korvannut väestön luonnollista vähenemistä, mutta tämä vaikutus vaimenee, sillä muuttoliike on hidastumassa. Viime vuonna suoritetun väestölaskennan ennakkotietojen mukaan Venäjällä oli 145 miljoonaa asukasta, eli kymmenessä vuodessa Venäjän väestö on supistunut 2 %.

Asukasluvun väheneminen tulee jatkumaan vielä pitkään. YK:n tuoreen väestöennusteen mukaan vuonna 2015 Venäjällä on 133 miljoonaa asukasta, mikä merkitsee vähenemisen kiihtymistä nykyisestä. Vielä tätäkin dramaattisempia vähennyksiä on ennustettu.

Syntyvyyden nopea aleneminen on ollut pääsyy Venäjän väestön pienenemiseen 1990-luvulla. 1980-luvun puolivälissä vallinneen hedelmällisyystason mukaan venäläinen nainen synnytti elin-aikanaan keskimäärin 2,2 lasta, mutta 2000-luvun alkuun mennessä luku oli pienentynyt 1,2 lapseen. Vaikka luku on alhainen eikä turvaa edes väestön määrän pysymistä ennallaan, ei se kansainvälisessä vertailussa ole aivan poikkeuksellinen. Venäjän tilannetta kuitenkin vaikeuttavat vastasyntyneiden huono terveydentila ja yleinen terveydenhuoltojärjestelmän heikkous. Virallisten tilastojen mukaan Venäjällä lapsikuolleisuus on 3 – 4 kertaa suurempi kuin länsimaissa ja vain joka kolmas vastasyntynyt on täysin terve. Naisten terveydentilan huononeminen näkyy mm. alipainoisena syntyneiden lasten osuuden kasvussa viime vuosina.

Odotettavissa olevan eliniän aleneminen on yksi dramaattisimmista Venäjän yhteiskunnallisen kehityksen viimeaikaisista linjoista. Vuonna 2002 miesten odotettavissa oleva elinikä oli 58 vuotta ja naisten 72 vuotta, kun vastaavat luvut olivat korkeimmillaan 64 ja 74 vuotta vuonna 1990. Vakavaa on paitsi miesten odotettavissa olevan eliniän suuri pudotus myös miesten ja naisten välisen eron suuruus sekä kuolleisuuden kasvu erityisesti työikäisten miesten keskuudessa.

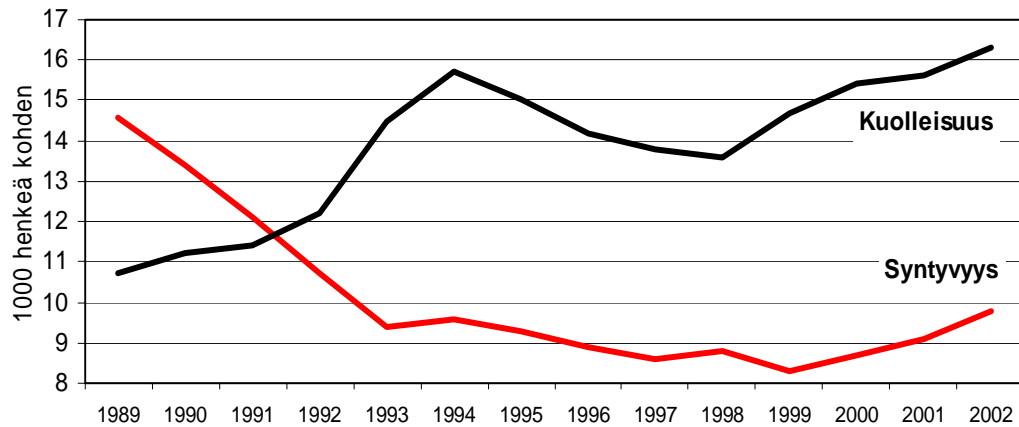
Lisääntynyt alkoholismi on tutkimuksissa noussut esiin tärkeimpänä konkreettisena syynä kuolleisuuden kasvuun. Erään selvityksen mukaan alkoholin kokonaiskäyttö kasvoi 1990-luvun loppuun mennessä 12 litraan puhdasta alkoholia henkeä kohden vuodessa. Alkoholin merkityksestä kertoo se, että väestön terveystilanne on seurannut selvästi alkoholipolitiikan muutoksia. Esimerkiksi 1980-luvun keskivaiheilla käyty alkoholin vastainen kampanja näkyi odotettavissa olevan eliniän väliaikaisena nousuna, mikä johtui erityisesti onnettomuuksien, myrkytysten ja väkivaltaisten kuolemien vähenemisestä.

Venäläisten yleisen terveydentilan huononeminen ja tarttuvien tautien lisääntyminen ovat vielä yksi väestötilannetta heikentävä tekijä. HIV leviää nyt nopeasti, koska se tarttuu Venäjällä erityisesti suonensisäisten huumeiden käytön välityksellä, ja tilannetta pahentaa huumeiden käytön yleistymisen. Myös tuberkuloosi on leviämässä nopeasti.

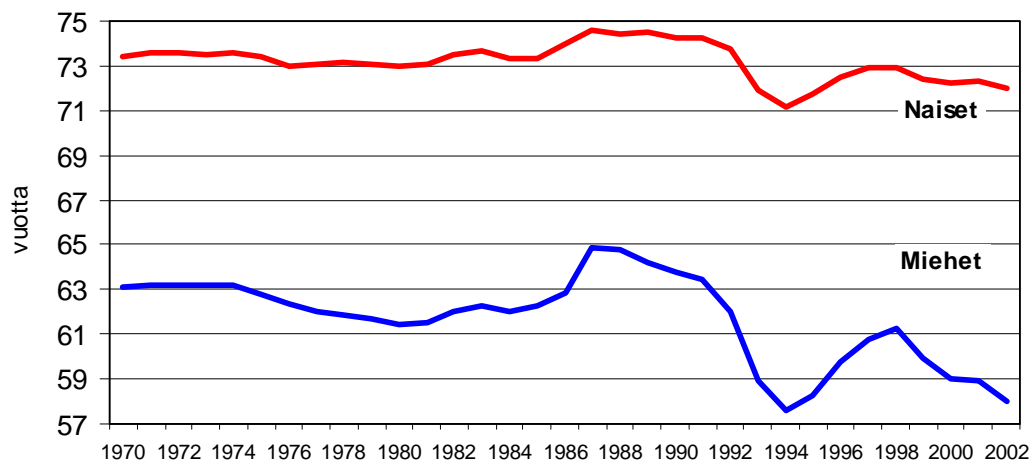
Edellä esitetyt kehityslinjat johtavat Venäjän *väestörakenteen heikkenemiseen* eli nuorten ikäluokkien pienenemiseen ja vanhusten osuuden lisäykseen – joskin odotettavissa olevan eliniän lyhyys jonkin verran vaimentaa vanhusten osuuden kasvua. Väestörakenteen korjaaminen syntyvyyttä kasvattamalla vaatii laajoja yhteiskunnallisia ja sosiaalisia muutoksia ja on siksi hidasta. Nopeammin väestökehitystä voidaan edistää parantamalla terveydenhoitojärjestelmää ja uudistamalla sen painotuksia.

Jos Venäjä tavoittelee kestäväää ja nopeaa talouskasvua, ovat yhteiskunnallisia ja sosiaalisia oloja tervehtyttävät muutokset välttämättömiä.

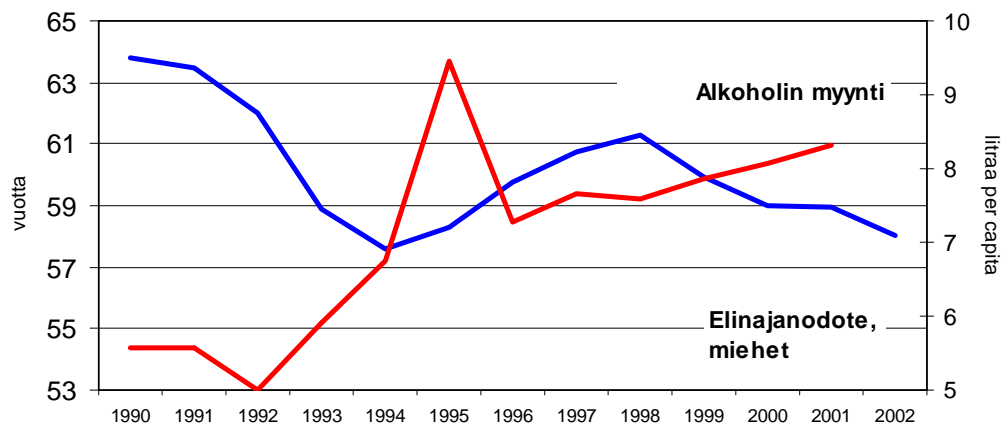
Syntyvyys ja kuolleisuus



Odotettavissa oleva elinikä



Alkoholin myynti per capita ja odotettavissa oleva elinikä (miehet)



Lähde: Goskomstat

Mitä tämä kaikki merkitsee Suomelle?

Suomen ulkomaankaupparakenne on maantieteellisesti laava. Vain yhden maan, Saksan, osuus on päälle 10 prosenttia. Toisena tulee Ruotsi, ja jo kolmantena Venäjä, joka oli viime vuonna niukasti Yhdysvaltain ja Iso-Britannian edellä. Niin kuin maailmantalous kokonaisuudessaan, useimmat vientimarkkinamme kasvavat korkeintaan vaatimattomasti. Merkittävistä vientimarkkinoistamme vain Viro, Venäjä ja Kiina kasvavat nopeasti. Nopeasti kasvavia maita ovat myös Intia, Ukraina ja Kazakstan, mutta niiden merkitys meille on varsin vähäinen.

Vaikka Venäjän pitkän aikavälin kasvu jäisi vaatimattomaksi, markkina kasvaa nopeammin. Meitä lähellä oleva Luoteis-Venäjä on kasvanut muuta Venäjää nopeammin, kulutustason noustessa tuontituotteiden käyttö laajenee, ja ruplan jatkuva reaalin vahvistuminen lisää ostovoimaa. Meidän kannaltamme markkina voi hyvinkin kasvaa parikymmentä prosenttia vuodessa. Jos viennimme Venäjälle ei kasva vähintään samaan tahtiin, olemme epäonnistuneet. Toisin katsoen: ellei Venäjästä tule lähivuosina tärkein vientimarkkinamme, olemme epäonnistuneet.

Vain viidennes venäläisistä lasketaan keskiluokkaan, kännyköiden ja keittiökalusteiden ostajiin. Vain 5-10 prosentin ostovoima on länsi-eurooppalaisella tasolla. Mutta jo lähialueillamme on oman pääkaupunkiseutumme verran ostovoimaa.

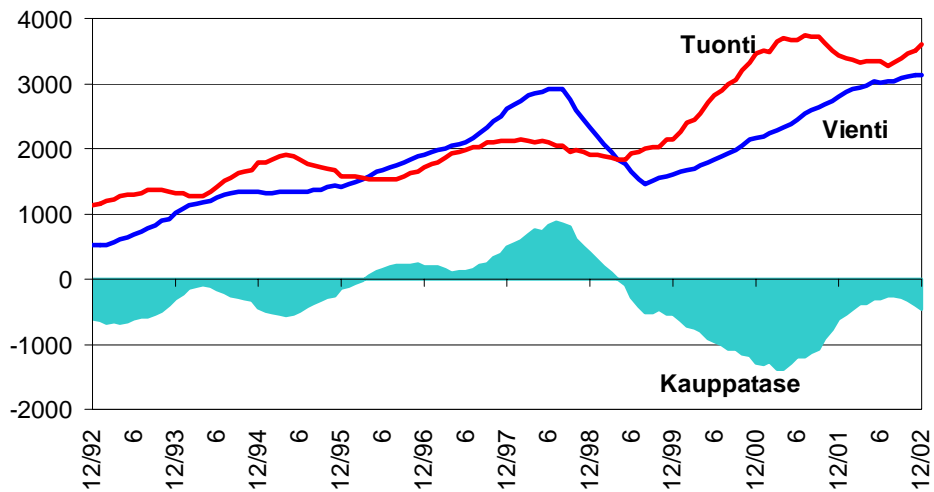
Venäjä liittyy WTO:on, ehkä vuonna 2007. Siitä tulee G8:n täysi jäsen jo sitä ennen. Unionin itälaajentuminen suunnilleen kolminkertaistaa sen ulkorajan Venäjän kanssa. Valkovenäjä ja Ukraina, myöhemmin Moldova, ovat uusia naapureita. Ajan myötä EU tulee näkemään ne mahdollisina jäseninä. Suomalaisesta lähialueyhteistyön kokemuksesta tulee merkittävä vientituote, kun pohjoinen ulottuvuus ja uusiin naapureihin kohdistuva itäinen ulottuvuus sulautuvat yhteen. EU:n ulkopoliittikka entisen Neuvostoliiton alueella on pian välineiltäänkin jaettava kolmeen osaan. Uudet naapurit, tulevat jäsenhokkaat, tarvitsevat oman politiikkansa, jonka on oltava erilainen kuin suhde Kaukasuksen ja Keski-Aasian köyhiin, monesti kriisiytyneihin maihin. Venäjä, G8:n jäsen, on oma lukunsa. Sille ei enää voi antaa teknistä eikä juuri humanitaaristakaan apua. Yhteistyön muotojen kehittyessä tavoite Euroopan yhteisestä talousalueesta saa sisältönsä.

Venäjälle unioni on luonnollinen talouskumppani, vaikka kauppaa kehitetäänkin eri suuntiin. Poliittisesti Venäjän ainoa mahdollinen partneri on Yhdysvallat, jolle Venäjä on kuitenkin vähämerkityksellinen. Nämä ja monet muut epäsymmetriat leimaavat Venäjän ulkopoliittista ympäristöä. Se tekee Moskovon toistuvat turhautumiset ymmärrettäväksi. Niiden esittäminen on myös tietoista politiikantekoa, unionin ominaisuuteen hyväksikäyttöä pelamalla komissiota ja kiinnostuneita jäsenvaltioita vastakkain..

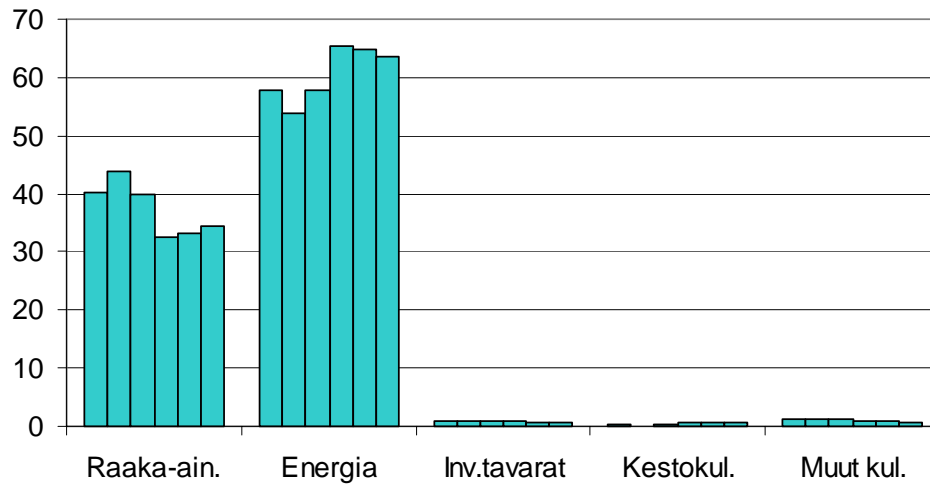
Sektorikohtaisessa yhteistyössä on monia haasteita. Energiariippuvuus on tosiasia, mutta unionin ja Venäjän suunnitelmien välillä on ammottava kuilu, eritoten kaasun osalta. Putkien ja muun kuljetusinfrastruktuurin osalta on helppo piirrellä reittejä kartoille, mutta niiden käytännön toteuttaminen on eri asia. Yhteistyö kuljetuksissa ja ympäristönsuojelussa voi edetä kaikesta huolimatta. Koulutusyhteistyölle, samoin kuin yhteistyölle terveydenhoidossa, tulee paljon nykyistä suurempi merkitys.

Suomalainen kuva Venäjästä on yleensä pystynyt välttämään yltiöoptimismin ja sydenmustan pessimismin vuoristoradan. Nyt lienemme yhtä mieltä siitä, ettei uutta kriisiä ole näkyvissä. Venäläinen markkina kasvaa, ja se on hyödynnettävä, eritoten maailmantalouden jähmetyttyä. Mutta emme myöskään usko venäläiseen talousihmeeseen, hyvin nopeaan ja pitkään kestäväan kasvuun. Suhteellisen vaatimattomallakin Venäjän edistyksellä voi kuitenkin olla suuri merkitys Suomelle, viennistä riippuvaiselle naapurimaalle. Mutta toisin päin katsottuna: jos kasvu todella jää vaatimattomaksi, venäläistä yhteiskuntaa odottavat viiden tai kymmenen vuoden päästä totiset ja haasteelliset ajat.

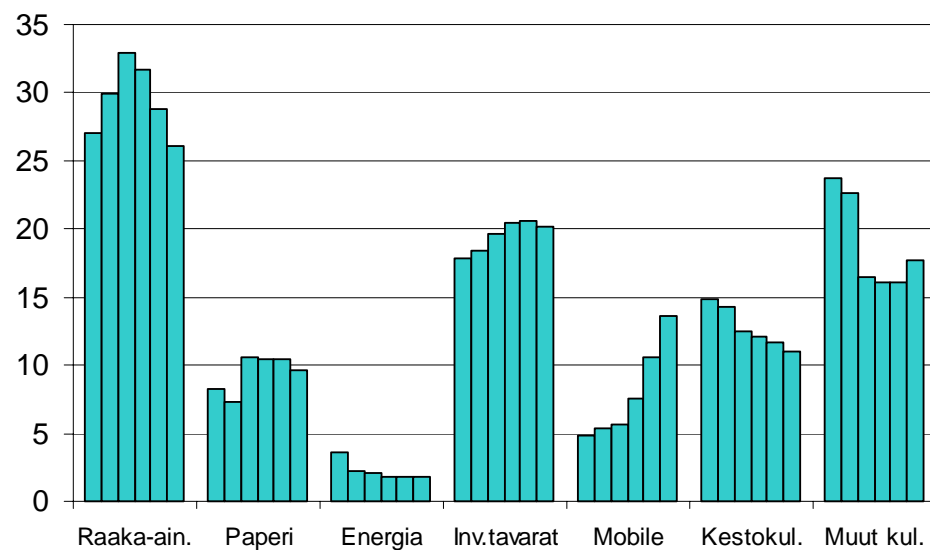
Suomen Venäjän-kauppa, milj. €, 12-kk liukuva summa



Suomen Venäjän-tuonnin rakenne 1997-2002, %



Suomen Venäjän-viennin rakenne 1997-2002, %



Lähde: Tulli

BOFIT Online -sarjassa ilmestyneitä julkaisuja

- 2001**
- No 1* Magnus Feldmann and Razeen Sally: From the Soviet Union to the European Union: the political economy of Estonian trade policy reforms, 1991-2000
 - No 2* Tuuli Koivu ja Iikka Korhonen: Talouskasvu ripeää Baltiassa vuonna 2000
 - No 3* Jouko Rautava: Suomen Venäjän-kauppa 2000 - Epävakaa toimintaympäristö rajoittaa kauppaa
 - No 4* Iikka Korhonen: EU-kandidaatit ja rahaliitto
 - No 5* Pekka Sutela: Venäjän talouden kasvunäkymät
 - No 6* János Gács, Iikka Korhonen and Mare Randveer: The Impact of EMU's Third Stage on Estonian Economic Development, 1999-2000
 - No 7* Jouko Rautava: Venäjän reformistrategia: rakenneuudistukset vs. liberalisointi
 - No 8* Tuuli Koivu: Current issues in pension reform in the Baltics
 - No 9* Jaana Rantama: Baltian pankkijärjestelmät
 - No 10* Pekka Sutela: Venäjän talouspolitiikka ja talouden näköalat lokakuussa 2001
 - No 11* Pekka Sutela: Finnish relations with Russia 1991-2001: Better than ever?
 - No 12* Tarja Kauppila: Puolan talouskasvu hidastuu
 - No 13* Katja-Leea Klemola: Siirtymätalouksien tutkimuslaitoksen lukijatutkimus
 - No 14* Katja-Leea Klemola: Survey of readers of BOFIT publications, spring-summer 2001
 - No 15* Michael Funke: Determining the taxation and investment impacts of Estonia's 2000 income tax reform
 - No 16* Merja Tekoniemi: Venäjän maatalouden kehitys ja uudistaminen 1990-luvulla
 - No 17* Jian-Guang Shen: China's Exchange Rate System after WTO Accession: Some Considerations
- 2002**
- No 1* Juhani Laurila: Determinants of transit transports between the European Union and Russia
 - No 2* Tarja Kauppila: Polish Economic Review 1/2002
 - No 3* Tuomas Komulainen: Elokuun 1998 talouskriisi
 - No 4* Laura Solanko - Merja Tekoniemi: Fiskaalifederalismi Venäjällä
 - No 5* Jian-Guang Shen: China's Macroeconomic Development in 2001
 - No 6* Tuuli Koivu: Vuosi 2001 Baltiassa
 - No 7* BOFIT: Näkökulmia Venäjän talouteen - BOFIT-seminaari 13.5.2002
 - No 8* Pekka Sutela: Combining the incompatibles: fixed exchange rate, liberalisation and financial development in Estonia
 - No 9* Tarja Kauppila: Polish Economic Review 2/2002
 - No 10* Iikka Korhonen: Selected Aspects of Monetary Integration
 - No 11* Tuuli Koivu: Banking and Finance in the Baltic Countries
 - No 12* Filippo Ippolito: The Banking Sector Rescue in Russia
 - No 13* Antje Hildebrandt: What is Special about Enlarging the European Union towards the East? A Comparison with the Southern Enlargement
- 2003**
- No 1* Marco Fantini: An evaluation of draft legislation on Russian deposit insurance
 - No 2* Jian-Guang Shen: China's Economic Development in 2002
 - No 3* Komulainen, Korhonen I, Korhonen V, Rautava, Sutela: Russia: Growth prospects and policy debates
 - No 4* Tuomas Komulainen: Polish Economic Review 1/2003
 - No 5* Abdur Chowdhury: Banking reform in Russia: Winds of change?
 - No 6* Laura Solanko: Why favor large incumbents? A note on lobbying in transition
 - No 7* Tuuli Koivu: Suotuisa kehitys jatkui Baltian maissa vuonna 2002
 - No 8* BOFIT: Näkökulmia Venäjän talouteen - BOFIT-seminaari 22.5.2003